

ИЗ ЗБИРКЕ ГРАВИРА СТАРОГА БЕОГРАДА

План Београда од Габријела Боденера

Ретки су градови у Србији, који имају тако лепу збирку гравира, на којима је приказан њихов изглед у прошлости, као што то има Београд. Та драгоцену збирку чува се у Музеју града Београда. Већи део збирке су панорамски изгледи града, од којих је један део недавно објављен.¹ Мањи део су прави планови.

Значај тих гравира је врло велики, јер су то једина документа из којих можемо проучавати изглед и план Београда у прошлости. Међутим оне још нису довољно коришћене у том погледу. Уколико су поједине гравире биле до сада објављиване, дешавало се да се једна иста гравира објави једном као изглед Београда у XVI веку, а другом приликом као изглед Београда у XVII или XVIII веку. Због тога се с правом појавила сумња у њихову тачност и могућност да се користе као грађа за ретроспективну студију плана Београда.

Овакав став је нетачан и неоправдан. Међу гравирима има несумњиво и таквих, које су само лепе композиције и цртежи, што се углавном односи на већину панорамских изгледа града. Међутим ако узмемо планове, видећемо да су они довољно тачни и поуздани доку-

менти за проучавање плана Београда у прошлости. При томе планови и панорамски изгледи морају се тумачити упоредо са описима града из појединих епоха и међусобно упоређивати. Као пример какви се резултати могу постићи оваквим радом и шта можемо очекивати од гравира старог Београда, приказаћемо:

„Neuester Plan Der Stadt und Vestung Belgrad“ који је израдио Gabriel Bode-
nehr, Sculps. et excud. Aug. Vind. (сл. 1).

Рођен 1664 године, Габриел Боденер је могао овај план израдити најраније крајем XVII века. Тачније ће бити ако тај план ставимо у прву половину XVIII века, негде око 1717 године, када су Аустријанци поново освојили Београд. Према томе по времену када је тај план израђен он спада у планове из XVIII века. Међутим из других планова знамо поуздано да у то доба Београд није тако изгледао. Овај план приказује старију основу Београда, и ако хоћемо да датирамо план по основи он се мора ставити у XVI век.

Није редак случај да гравери раде по неком старијем узору. Тако је и овај план Боденер свакако радио по неком старијем узору на коме је била основа Београда у XVI веку. Предграђе (Die Vorstadt) јужно од утврђеног града је мање од оног које видимо на плановима из турског периода у XVII веку, а пошто су и у овом плану учртани положаји џамија, које су могле бити сагра-

¹ Београд у старим гравирима. Увод и предговор од Дејана Медаковића. Издање Музеја града Београда, Београд 1951.

ђене тек после пада Београда у турске руке 1521 године, то се овај план мора ставити само у другу половину XVI века. То нам потврђује и опис Београда из 1553 године од Вранчића.

„Где Београд стоји, брдо је узвишено и равно, а на њему почива и варош и тврђава. Но варош је четвороугла (B — Die Vestung) и лежи на истоку, а тврђава лежи на западу у виду троугла и с оном страном с којом на врх узилази, спојена је са вароши; (D — a parte Einschluss) изидане су пак и једна и друга, по старом начину, многим и честим кулама. Сумње нема никакве, да је Београд сазидан на месту, где су некада Римљани, а после Византинци тврђаву имали. Но опет тврђава нити је врло велика, нити особито зидана; уосталом више је води окренута и од вароши зидом и двема кулама одвојена, отуда се двоструком назива. На средини између вароши и тврђаве стоји кула Небојша (A — Das Schloss), под тим именом народу од старина позната. Она није ничим знаменита, само што је од осталих већа, и у њој се држало неко велико звоно, којим су полазак на непријатеља војсци оглашавали.“

„Но осим ове вароши, која лежи на брду и спојена је с тврђавом, има и друга варош која се од поменутог брда до Дунава простире (C — Die Wasser Stadt) и окружена је зидовима који су подигнути од саме горње вароши и тврђаве па око обале, тако да ови зидови на два краја са стране воде сачињавају градиће, сличне тврђавама; (D — a parte Einschchluss и E — Ein angehängter Zwinger) лежи пак на северу према Сави и Дунаву.“

„Источну падину, где су капије горње вароши (то су данас добро познате капије код цркве Ружице, Зиндан капија иза првог моста и Дефтердарова капија иза другог моста) и јужну страну, о којој смо казали да је равна до градских зидина (данашњи парк Калемегдан) заузимају многобројна и вели-

ка предграђа с многим вртovima.“ (Die Vorstadt)²

Из Вранчићевог описа и из плана сазнајемо да су у то доба одбранбени зидови и куле Београда биле још увек озидане „по старом начину, многим и честим кулама“. Због тога се поставља питање: Како је могуће да у то доба Београд задржи још увек средњовековни облик одбранбених зидова, када знамо да се већ крајем XV и у првој половини XVI века врше преправке средњовековних градова да би одолели рушилачком дејству топова? У основи градских зидова не видимо ни ронделе ни бастије који замењују средњовековне куле у новом одбранбеном систему тврђава у то доба. Све то указује да је основа Београда на том плану врло стара и да се може упоредити и са основом Београда у XV веку.

Бертрандон де ла Брокијер, који је ускоро после смрти деспота Стефана, прошао кроз Београд 1433 године, даје нам следећи опис:

„... Та варош и тврђава Београд је у Рацији и у врло лепом крају. Ту протиче веома велика река коју зову Сава, која долази из Босне и тече поред једног дела зидина, а Дунав се дотиче негде једног утврђеног дворишта које је у подножју тврђаве и ту се улива та речена Сава у Дунав. И та варош Београд је на саставу ових двеју река и на месту је које је доста узвишено са три стране (падине према Сави и Дунаву), а четврта, која је према земљи је потпуно равна (данашњи парк Калемегдан) и може се доћи до ивице јарка. И има једно село са те стране које се простире од реке Дунава до реке Саве, око града на један стреломет од њега.“ (Die Vorstadt).

„... Ово речено место је веома лепо и јако, а подељено је на пет утврђења. Три на узвишењу која сам поменуо

² Спомен Београда негдашњег Сингидунума, од Матије П. Катанчића, Гласник V, Београд 1853, 114—116.

Сл. 2 — Четири скице развоја насеља око средњовековне тврђаве

њима, а око града (B — Die Vestung) начини изврсне прокопе споља иза двојних зидова. . . А други је на рекама (C — Die Wasser Stadt) у ком је пристаниште лађа, са северне стране великоме граду (северно од Горњег града поред данашње куле Небојше) . . . А трећи је где је пристаниште царским лађама, који има и мноштво утврђења (D — a parte Einschchluss које се налази између замка и обале Саве). Четврти је велика кула налик самога дома Давидова (враћа се опет на опис замка А звани Небојша) и ровом и здањем и местом. Пети је, кад се онај прође у ком су сва скровишта царска. А шести стуб, који је овоме с истока, дели обе куле. . . Седми на западу с другим царским узвишеним домом (све ово се односи на разне куле и дворишта замка А).

„А горњи град (B — Die Vestung) има велика четворна врата: на исток и запад и север и југ а пета воде у унутрашњи град (у замак А). Велика дакле на исток и југ, са стубовима великим и мостовима покретним на веригама (капија у с-и углу са мостом код цркве Ружице и капија испод Сахат куле) а на западу мала врата (код Римског бунара) и ова са мостом такође, и на северу мала и та уводе у доњи град к рекама (капија што поред турске чесме води у Доњи град). А врата која воде кули (у замак А) имају такође мост преко рова на веригама (из плана се види да је улаз у замак био са источне стране). Имађаше приступа само са југа (ово се односи на Београд у целини) а од истока и запада и севера био је јeko и опет рекама утврђен“⁴. (Ово се односи на стрме падине према Сави и Дунаву, које су тешко приступачне насупрот јужне стране, данашњи парк Калемегдан одакле се лако прилази граду).

Описи Београда из старијих епоха нису више тако опширни и јасни да бисмо их могли упоређивати са овим планом. Међутим ако замислимо Боденеров

⁴ Миливоје Башић, *Из старе српске књижевности*, Српска књижевна задруга, бр. 137, 157—160.

план без предграђа и усредсредимо поглед само на утврђену варош, добићемо слику Београда у Средњем веку. Тако је он изгледао још и у XI и XII веку, када су кроз Београд прошли ходочасници на путу за Јерусалим и крсташи. Предграђе је настало тек у XIII веку и до почетка XV века нарасло толико да је било неколико пута веће од града у зидовима.

Остаје нам још да растумачимо зашто је утврђени град био подељен зидовима и кулама. То се може објаснити постепеним ширењем града око једног најстаријег језгра. После најезде Варвара у V веку, који су разорили напредни римски град Сингидунум, преостало становништво је на брзу руку нашло уточиште у разореном логору римске легије, који је био на платоу данашњег Горњег града. Са материјалом од порушене вароши обновљени су зидови римског логора. Због тога је и основа средњовековног града задржала тај облик. Око тог језгра формираће се доцније остали делови града (сл. 2-I). У следећој етапи формиран је део насеља означен у плану са D, којим је омогућена веза града са Савом (сл. 2-II), а када је феудални поредак ухватио корена настао је и замак А у с-з углу који доминира градом и рекама. Затим се формира насеље у равници поред Дунава (сл. 2-III) онда када је простор постао тесан за ново становништво, и најзад као последња етапа је грађење цвингера за заштиту тог насеља са источне стране (сл. 2-IV).

Ретроспективна студија плана Београда, поставља основни проблем где ћемо наћи изворе. Свакако је најпозданије ако директно на терену промамо материјалне остатке некадашњег града. У нашем случају то је могуће јер су поједини делови средњовековних градских зидова видљиви. На основу тих остатака је утврђена тачност Боденеровог плана. Међутим требаће много времена да се средњовековни град у целиности откопа. Мало је вероватно да ће

се средњовековни град откопавати у целини јер би се ради тога морали негде рушити постојећи бедеми. Због тога ћемо још дуго времена бити упућени на коришћење других извора, а то су старе гравуре и описи Београда.⁵

У томе је велики значај Боденеровог плана, јер нам је дао могућност да реконструирамо основу Београда у раном средњем веку. У току даљих радова на испитивању Београдске тврђаве, Боденеров план ће нам дати одговор на многа још недовољно расветљена питања из давне прошлости Београда.

Остали планови из збирке Музеја града Београда, приказују углавном Београд од краја XVII па до краја XVIII века. Од тих планова нарочито се истичу један италијански план из 1695 године, и план Матеуса Зојтера (Matth. Seutter 1678—1754) који приказују Бео-

⁵ Како се гравуре и стари текстови користе као извори за проучавање изгледа градова у прошлости, упућују се читаоци на књигу: Pierre Lavedan, *Qu'est-ce que l'Urbanisme?* Paris 1924, 83—246.

град под Турцима у XVII веку. Највећи број планова израђен је у то време, јер је Београд био у средишту сукоба између Аустрије и Турске. Нарочито велики број планова израђен је за време аустриске окупације Београда у првој половини XVIII века.

Знатан број тих планова налази се у Дворском ратном архиву у Бечу. Музеј града Београда могао би своју збирку планова Београда употпунити фотокопијама тих планова, који се данас могу без тешкоћа добити, као што је недавно Народни одбор града Новог Сада учинио за Петроварадинску тврђаву. Период аустриске окупације у првој половини XVIII века је, и поред тога што за тај период имамо приличан број планова, остао непознат јер се они у детаљима знатно разликују. То долази отуда што су разни пројекти за утврђивање и уређење Београда као предложени пројекти слати у Беч на одобрење, али по коме су пројекту радови извршени, дознаћемо тек када се прибаве фотокопије тих планова.

LA COLLECTION DES GRAVURES DU VIEUX BEOGRAD

Le plan de la ville par Gabriel Bodenehr

D. JOVANOVIĆ

Les plans du vieux Beograd sont l'une des sources sûres et dignes de foi de l'étude du passé de la ville, à condition qu'elles soient interprétées à l'aide des descriptions littéraires de l'époque. A l'appui de cette thèse nous pouvons citer comme exemple le plan de Bodenehr datant de la fin du XVIIe siècle (Gabriel Bodenehr: *Neuester Plan der Stadt und Vestung Belgrad*) qui représente l'aspect de la ville au Moyen Age. Comparé aux descriptions de Constantin le Philosophe et aux celles de Bertrandon de la Broquière, du XVe siècle, et de Vrančić du XVIe, ce plan, avec ses divisions de la cité en A — le château, B — la forteresse, C —

la ville basse, D — l'habitat fortifié et E — la partie rajoutée à l'enceinte, — correspond fidèlement aux descriptions mentionnées ci-dessus. En faisant abstraction des environs immédiats, nous avons sous les yeux l'image fidèle de Beograd au Moyen Age. L'examen, sur place, des vestiges matériels, conservés jusqu'à nos jours, confirme complètement cette affirmation.

Illustration dans le texte:

- Fig. 1 — Plan de Beograd par Gabriel Bodenehr
 Fig. 2 — Quatre croquis du développement de l'agglomération autour de la forteresse de Beograd